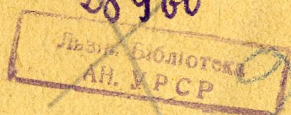

О. Др. Г. КОСТЕЛЬНИК
О. В. Д. САДОВСЬКИЙ

День Майної Вечері

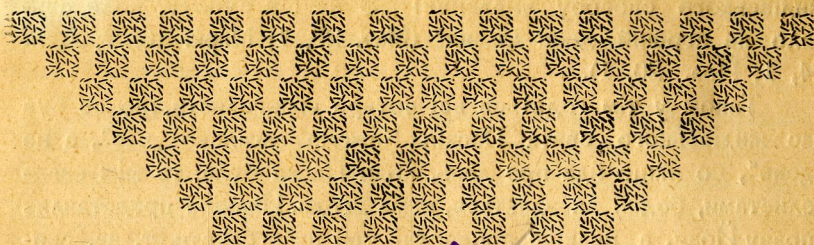
Нове пояснення

Л Ь В І В — 1928

ВІДБИТКА з „Н И В И“

289

о. Др. Г. Костельник — о. В. Д. Садовський

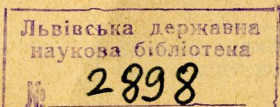
День Тайної Вечері

(Нове пояснення)

Ціла Церква, як східна, так західна, через всі віки неухитно придержується тієї хронології останніх Христових днів, яка відома кожному християнинові, бо вона увійшла в склад „пасхального круга“ церковних свят: Христос Господь їв Тайну Вечерю з апостолами в четвер вечером; у п'ятницю був розпятий і похоронений; в неділю досвіта воскрес.

Всі чотири євангелісти точно годяться в тій хронології. Всі описують, що Христос їв Пасхальну Вечерю в четвер вечером, по тій Вечері висланники синадріону зловили його в Оливному городі; в п'ятницю його розп'ято й похоронено: „На другий же день, що після п'ятниці, зібралися первосвященники і фарисеї до Пилата“ (Мат. 27, 62); „І коли вже настав вечір — тому, що се була п'ятниця, се є перед суботою, прийшов Йосиф з Ариматеї“ (Марк. 15, 42—43); „А був день п'ятниці і субота наставала“ (Лук. 23, 54); „А Жиди тому, що се була п'ятниця, щоби не оставалися на хресті тіла в суботу“ (Йоа. 19, 31 і 42).*) А воскресення Христове всі чотири євангелісти кладуть на неділю — на „перший день тижня“ після

*) Цитати після перекладу о. Дра Левицького.

жидівського способу числення: „З ночі в суботу, коли світало на перший день тижня“ (Мат. 28, 1; Марк. 16, 9; Лук. 24, 1; Йоан. 20, 1).

Також у тім годяться всі чотири євангелисти, що се був час жидівського свята Пасхи. Кажемо загально „час“, а не „день“, бо якщо йде про день, коли Пасха була, то між євангелистами, бодай як здається, нема згоди. Инакше представляє справу Йоан, а инакше попередні три євангелисти, т. зв. синаптики.

Після Йоана виходить, а) що свято Пасхи припало на суботу; б) що Христос був розпятий в день перед святом Пасхи; в) що Христос не їв Пасхальної Вечері разом з Жидами, але день вперед. „І привели Ісуса від Каяфи в судище. А було рано; і самі не ввійшли в судище, щоби не осквернитись, а щоби їсти Пасху“ (Йоан. 18, 28). „Жиди тому, що була п'ятниця (*παρασκευή*, зн. день приготування), щоби не оставалися на хресті тіла в суботу, бо був великий день тої суботи, просили Пилата, щоби поломано їм голені й знято їх“ (Йоан. 19, 31). А перед тим наводить Йоан, що Христос вже був їв Пасхальну Вечерю з апостолами: „Перед празником Пасхи Ісус, знаючи, що прийшла його година... І в часі вечері...“ (Йоан. 13, 1—і д.).

Отже Христос їв Пасхальну Вечерю „перед празником Пасхи“, а Жиди в навечеріє празника Пасхи, як і годилось після закону Мойсея. Виходить, що Христос їв нелегальну Пасхальну Вечерю — себто: в нелегальному часі.

Инакше, як здається, представляють справу синаптики. Матей (26, 17—20): „В перший же день опрісноків (*Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἁζύμων*) приступили до Ісуса ученики, кажучи: Де хочеш, щоби ми приготували тобі їсти Пасху?... А як настав вечір, засів до стола зі своїми дванадцятьома учениками“. Марко (14, 12—17): „І в перший день опрісноків, коли жертвували Пасху (*Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἁζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθνον*, Et primo die Azymorum, quando Pascha immolabant), сказали йому ученики: Де хочеш, щоби ми пішли й приготували тобі їсти Пасху?... А як настав вечір...“

Лука (22, 7—14): „Прийшов же день опрісноків, в котрий треба було жертвувати Пасху (*Ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν*

ἀζυμων, ἡ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα, Venit autem dies Azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha). І післяв Петра та Йоана... І коли прийшла година..."

Виходило би згідно з усіх трьох синоптиків, що Христос їв Пасхальну Вечерю в „перший день опрісноків“ — значить в навечеріє свята Пасхи. Отже легально, разом з Жидами. А послідовно до того Христос мав би бути розпятий в с а м п р а з н и к П а с х и. В такому випадку празник Пасхи мусів випадати в п'ятницю, а не в суботу, як про се виразно говорить Йоан. Та властиво „перший день опрісноків“, після термінольоґії Мойсея, був день самого свята Пасхи (15. Нізан), а не день перед тим святом. Отже в буквальному значінню фрази „перший день опрісноків“ треба би прийняти, що Христос їв Пасхальну Вечерю аж вечером першого дня Пасхи — в день пізнійше, як було приписано. Се також була би нелегальна Пасхальна Вечеря. Христос був би розпятий в день по святі Пасхи, яке в тім випадку випадало би на четвер.

Однак тій, як здається, найпростішій концепції противляться й самі синоптики і Йоан. Матей (26, 1-2) каже: „І сталося, як скінчив Ісус усі ці слова, сказав своїм ученикам: Знаєте, що за два дні буде Пасха..." (Марк. 14,1; Лук. 22,1). А ні один євангелист не подає ніякої причини, задля якої Христос був би відложив легальну Пасхальну Вечерю на день пізнійше (зрештою таке відложення противилося законови Мойсея). Зате євангелисти наводять, що Христос спішився: „Учитель каже: Мій час є близький; у тебе справляю Пасху з моїми учениками“ (Мат. 26, 18).

Всі євангелисти говорять, що Пилат хотів увільнити Христа шляхом амнестії: „А намісник мав звичай в празник випустити людям одного в'язня, котрого хотіли“ (Мат. 27, 15; Марк. 15, 6; Лук. 23, 17). „Та є у вас звичай, щоб я випустив вам одного на Пасху“ (Йоан. 18, 39). Значить, що Христос не міг бути розпятий уже по святі Пасхи, бо така амнестія дається або перед святом, або в сам день свята, а не по святі. Видно з того, що фразу „перший день опрісноків“ не можна розуміти буквально та що саме вона вводить цілу плутанину в тексти євангелістів. Головна трудність у тому, щоби найти правдиве значіння отсей фрази.

В тій цілі вперед мусимо познакомитися з приписами Мойсея, які відносяться до свята Пасхи. „І сказав Господь Мойсееви й Аронови в єгипетській землі: Сей місяць (Нізан) буде вам початок місяців; буде вам перший між місяцями року. Скажіть до всієї громади Ізраїля так: Десятого дня того місяця кождий возьме ягня після родини, ягня після дому... Ягня без пороку, самця однолітка братимете; з овець або з кіз. І держатимете його до чотирнадцятого дня того місяця; і заколе його ціла громада Ізраїля під вечір (кх ^{вечер}₈, ad vesperam, в єврейськ. оригіналі: ben ha'arba'im, зн. inter duas vesperas). І возьмуть з крови його тай побризкають нею оба одвірки й пороги в домі, де їстимуть його. І їстимуть мясо тієї ночі, спечене при (на) вогні, і опрісноки, з гіркими зелями їстимуть його. Не їжте сироватого, ні звареного в воді, але спечене при вогні. Голову його з ногами й утробою. І не зіставлятимете з нього нічого до ранку; щож зісталось би до ранку, спалите на вогні. І їстимете його таким робом: бедра ваші підперезані, обува ваше на ногах ваших і палиці ваші в руках у вас; і їстимете його похапки, бо се Пасха (pesah або phase, зн. перехід) Господня. Бо пройду тієї ночі через єгипетську землю, та повбиваю в ній усякого первенця, і людину і скотину, і над усіми єгипетськими богами створю судя, Господь... Через сім днів їстимете опрісноки, а першого дня зараз викинете закваску з ваших домів; бо хто їв би щонебудь заквашеного від першого дня аж до смого дня, викорінена буде та душа з поміж Ізраїля...

Першого місяця, чотирнадцятого дня того місяця з вечера їстимете опрісноки аж до дня двадцятого першого того місяця до вечера. Через сім днів закваска нехай не знайдеться в ваших домах. І переховуватимете се установою собі і дітям вашим на віки. І як увійдете в землю, когтру вам дасть Господь, як обіцяв, заховуватимете отсе служення (обряд)“ (Ісх. 12, 1—24).

„Першого місяця, чотирнадцятого дня того місяця між двома вечерами (межд⁸ ^{вечірними}) свято Пасхи Господньої“ (Лев. 23, 5; так само Числ. 9, 3 і 28, 16—17).

Отже свято Пасхи після приписів Мойсея зачинається 14. Нізана з вечера, а сей вечір долучується до слідуячого

дня, 15. Нізана, як його складова частина (день у Жидів зачинається вечером, а не опівночі). Перший день Пасхи чито опрісноків є 15. Нізана, а триває від вечера 14. Нізана до вечера 15. Нізана („між двома вечерами“). Отже після термінології Мойсея день 14. Нізана не можна вважати за „перший день опрісноків“. Щойно по заході сонця 14. Нізана Жиди могли говорити, що се вже „перший день опрісноків“. Алеж євангелісти — всі три синоптики однаково — мають на думці день ще перед полуднем, бо апостоли щонайменше з того часу мусіли журитися тим, де приготувати би Христови Пасху (по заході сонця 14. Нізана було би вже запізно; зрештою дальший текст євангелія виразно дає знати, що се був день, а не вечір).

Виходить, що фраза синоптиків „перший день опрісноків“ якась неправильна; вона не покривається з термінологією Мойсея. На всякий спосіб треба відступити від її буквального значіння, бо инакше вийшло би таке, що Христос їв Пасхальну Вечерю щойно вечером 15. Нізана, а се внесло би просто руйнуюче замішання в тексти всіх чотирох євангелістів.

Екзегети звичайно настільки відступають від буквального значіння євангельської фрази „перший день опрісноків“, що розуміють під тою фразою день 14. Нізана—мовляв: синоптики характер вечера того дня (коли вже дійсно був перший день опрісноків) простягнули на цілий день 14. Нізана. Так виходить, що Христос їв легальну Пасхальну Вечерю разом з Жидами. Ба, але тому суперечить Йоан... Як отже погодити синоптиків з Йоаном?

Над сею проблемою ломили собі голову екзегети вже від найдавніших часів. Одначе й дотепер нема згоди між ними.

Щоби вкортді подати огляд історії і нинішнього стану сеї проблеми, придержуватись мемо викладу одного з найновіших католицьких авторів, а саме: *Introductio in s. Scripturam a sac. doct. Ernesto Ruffini, Pars secunda. Introductio in Novum Testamentum, Liber primus, Torino-Roma 1925, pag. 323—333.*

Ті, котрі оспорюють автентичність IV. Євангелія, обстають притім, що се Євангеліє дійсно суперечне з синоптиками. Синоптики кладуть Тайну Вечерю на 14. Нізана, а автор IV. Єван-

гелія нароком і проти історії пересунув Тайну Вечерю на 13 Нізана в тій цілі, щоби представити Христа як „боже ягня“ (Йоа. 1, 29), котре проколене на хресті саме в тій порі, коли в храмі жертвували пасхальне ягня... Так н. пр. J. Réville (1902), A. Loisy (1903). З католиків T. Calmes (1907) і F. Mari (1910)*).

Одначе майже всі каголики стараються погодити синоптиків з Йоаном. Тільки що одні, як G. Fouard (1908), E. Jacquier (1908), E. Levesque (1916), за св. Аполінарієм Єрап., Климентієм Ал., св. Петром Ал., Мальдонатом, Петавієм, Кальметом Тайну Вечеру кладуть на 13. Нізана; а інші, як Тертуліян, Оріген, Евзебій, св. Амброзій, св. Іван Золот., св. Єронім, св. Августин, св. Тома з Акв., Toletus, F. X. Patrizi, R. Cornely, L. Murillo, J. Felten, C. Fillion, A. Cellini і сам Ruffini, кладуть її на 14. Нізана.

Ось як про се думав Евзебій:

„Dominum prima die Azymorum comedisse Pascha testatur Scriptura; ipsi vero Judaei non qua die oportebat, ut ait Joannes, consuetum Pascha comederunt, sed die sequenti quae Azymorum erat secunda, lunae vero quintadecima... jam tum statuendis Servatori insidiis occupati, a sua malitia excaecati omni veritate exciderunt“. (De solemnitate paschali)

Подібно Золотоустий:

„Quid ergo dicendum est? ipsos altera die comedisse et ob necis hujus cupiditatem legem violasse. Neque enim Christus tempus Paschae transgressus est; sed illi nihil non ausi multasque leges violantes, quia magno furore ardebant, et cum saepe occidere tentavissent non poterunt; tunc autem ipsum insperato captu tenentes, maluerunt Pascha transmittere, ut suum explerent sanguinarium consilium“. (Homilia 84 in Mat.)

В таких випадку Христос був розпятий на сам (властивий) перший день Пасхи, 15. Нізана, а тим Євангеліє Йоана тратить свій властивий сенс на тих місцях, де каже, а) що Христос їв Пасхальну Вечерю перед святом Пасхи; б) що Жиди перед Христовим розпяттям ще не їли Пасхи; в) що день розпяття був днем приготування до Пасхи; г) що слідуючий день мав бути Великдень (перший день Пасхи), а випадав в суботу.

Ruffini, щоби вигладити отсі трудности, висуває ось які концепції:

1) Жиди перенесли їдження пасхального агня на 15. Нізана — „quam ob causam nescimus“, може з тої причини, що

*) Отсі числа означають роки, в котрих були видані твори тих авторів, де вони висказують свій погляд. Ruffini цитує ті твори.

її наводять Евзебій і Золотоустий.— Про таке евентуальне перенесення каже Мойсей (Чис. 9, 10—13):

„Коли хто буде нечистий від трупа, чи буде в далекій дорозі так з вас, як і з вашого потомства, всежтаки мусітиме святкувати Пасху Господеви. Другого місяця, чотирнадцятого дня, між двома вечерами святкуватиме її; з опрісноками і гіркими зелами їстиме її... Але чоловік, що був би чистий і не в дорозі, а не святкував би Пасхи, такого душа викорениться зпоміж людей його, бо не приніс жертви Господньої в призначений час; такий чоловік понесе свій гріх“.

Христа осудив синедріон. Абсолютно виключена річ, щоби синедріон переложив їдження пасхального ягняти на 15. Нізана, бо се закон Мойсея зборював під карою смерти, а синедріон стояв в обороні того закону проти Христа, якому закидував ломання Закону. Ціла жидівська історія не знає такого переложення. Зрештою сьому суперечать також синаптики: „Тоді зібралися первосвященики і старшина народу у двір первосвященика, що звався Каяфа. І радилися, щоб Ісуса підступом спіймати й убити. Та казали: Не в празник, щоби не було заколоту в народі“ (Мат. 27, 3—5; Марк. 14 2; Лук. 22, 2—6).

А з дальшого тексту Євангелія видно, що Жидам пішло за рукою все так, як були уплянували (зрада Юди, схоплення Христа на самоті, в ночі...). Отже не лише Йоан, але й синаптики суперечать тому, начеб Христос був розпятий 15. Нізана — в сам празник Пасхи. Вже сей вислід невимомимої логіки валить усі дальші концепції, що їх видвигає Ruffini.

2) Йоан каже, що Христос їв Пасхальну Вечерю „*Πρό δε τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα*“ — „перед празником Пасхи“ (13, 1), а Ruffini твердить, що се „non pugnat cum Synopticis, quin immo accuratam dictionem usurpat“. Але якби був Христос їв Пасхальну Вечерю в приписаний час, то був би її їв в сам празник Пасхи (бо вечір 14. Нізана ритуально вже зачислявся до празника Пасхи), а не „перед празником Пасхи“. Отже Ruffini робить насилля тим словам Йоана.

На Тайній Вечері сказав Христос до Юди: „Що робиш, роби скорше“ (Йоа. 13, 27). І додає євангелист: „А сього ніхто не розумів з тих, що сиділи за столом, до чого се йому сказав. Бо деякі думали — тому, що Юда мав калитку, що

сказав йому Ісус: Купи, що нам треба на празник, або щоби дав дещо убогим". Якщо б Тайна Вечеря була в приписаному дні, 14. Нізана, то апостоли не могли би були так собі пояснювати Христових слів, бо в таким випадку вже було би зайшло свято Пасхи, й всяка торгівля була би припинена. Тай з опису того дня, коли Христос був розпятий, видно, що се не був святочний день: Синедріон тратить майже цілий день на засуд Христа то в Каяфи, то в Пилата (перед судищем), то в Ірода, то знов у Пилата; тай громада народу, замість щоби перебувати в храмі при жертвоприношеннях, тратить день на „видовищі“, де то Христа судили й розпинали; Симон Кирин. вертав з поля (Лук. 23, 26) і т. ин.

3) Каже Ruffini, що слова „ut manducarent Pascha“ (Йоа. 18, 28) радше (probabilius) треба брати в ширшому значінню, й розуміти їх так, що вони відносяться не до їдження пасхального ягняти, тільки до їдження мяса з жертв примирення, які через сім днів Пасхи в храмі приносилися.— Алеж се зовсім довільне накручування слів, як колиб н. пр. замість „четвер“ читати „пятниця“. Се не ясовання тексту, а переиначування. Зрештою таке переиначування послідовно потягає за собою ще й дальші переиначування.

4) Йоан виразно зазначає, що Жиди хотіли їсти Пасху вечером у пятницю, бо на суботу припадав Великдень, зн. свято Пасхи.

Всюди в книжках Ст. Завіта під їдженням Пасхи розуміється їдження пасхального ягняти, а не що иншого. Щоби підважити сей ясний сенс, Ruffini каже розуміти слова „*ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου*“— „erat enim magnus dies illius sabbati“ (Йоа. 19, 31) в той спосіб, щоби під „суботою“ розуміти „тиждень“ (а не день), отже вийшло би: що день, коли Христа розпято, був першим днем свята Пасхи чи то Великим днем тижня (Великдень, як Ruffini каже, „referri potest ad diem ipsum mortis Christi“), й тріюмфує Ruffini, що так понятій сей вираз „potius argumentum quam difficultatem efficit“.

Не доглянув Ruffini, що такому змислови слова „субота“ суперечить попередня часть речення: „Judaei ergo, quoniam parasceve erat, ut non remanerent in cruce corpora sabbato, erat enim magnus dies illius sabbati...“ Перше слово „sabbatum“ тут безумовно треба розуміти як останній:

день у тижні, а що друге „sabbatum“ тільки парафразує перше, то також його не вільно инакше розуміти.

5) Саме так розуміє перше „sabbatum“ і сам Ruffini („die sequenti i. e. sabbato“), а до того ще застерігається, що *παράσχευή* треба розуміти не як праeparatio до Пасхи, тільки до суботи: „Parasceve inde tractum erat, quo eo die praeparari debebant omnia necessaria pro Sabbato“.

З того, що всі чотири євангелисти день Христової смерті називають *παράσχευή*, Ruffini висновує, що Жиди кожду п'ятницю в році називали *παράσχευή*. „Feria sexta cum a Judaeis nominaretur in anno simpliciter Parasceve (cf. Mt. 27, 62; Mc. 14, 42; Lc. 23, 54; Joh. 19, 31. 42)...“ Алеж се є „restitutio principii“! Ruffini повинен був доказати своє твердження на підставі якихсь инших місць у св. Письмі, а не щоби покликуватися саме й тільки на ті місця, котрі заквестіоновано. Вправді значіння слова *παράσχευή* (=приготовлення) можна би віднести також до кожної п'ятниці взагалі, бо в той день Жиди мусіли собі все приготувати для суботи, в якій праця була ще гострійше заказана, як у свято Пасхи. Про суботу каже Мойсей: „не будеш робити ніякої роботи“ (Ісх. 20,10). А про свято Пасхи: „Першого дня будуть святі збори в вас і смого дня будуть святі збори в вас; ніякого діла не робитимете тоді, крім того, що кождий на їду потребує, тільки те будете робити“ (Ісх. 12, 16).

Всежтаки з того ще не слідує, що вираз *παράσχευή* був у Жидів *terminus technicus* для п'ятниці взагалі. Радше треба припустити, що сей вираз був вульгарний *terminus technicus* для дня перед Пасхою. Мойсей не приписав ніяких спеціальних страв для суботи, і простолюдин-Жид міг вдоволитися чимнебудь у се чергове свято. Отже поняття „приготовлення“ до суботи не дуже то вибивалось у його свідомости. З вечером п'ятниці в свідомости простолюдина-Жида було яскраво сполучене саме противне поняття: не „приготовлення“, а „перервання всякої роботи“. Якби отже Жиди з часів Христа й мали якусь назву для п'ятниці взагалі, то отся назва радше мусіла би бути в звязку з поняттям сабату (шабасу), котре то слово значить стільки, як наше „не-діля“: день спочинку. Але для свята Пасхи приписав Мойсей, і то під дуже гострими карами, печеного пасхального агня для кожної родини, опрісноки, гірке зілля, очистити дім (кухню) від закваски, очистити-

тися, як хто був „нечистий“... Було про що старатися й до чого приготуватися, а останнім терміном для сього приготування був день перед Пасхою, 14. Нізан. Тому, що сей день лиш раз у році приходив, то він тим більше вирізнявся поміж іншими днями, отже й домагався своєї окремої назви, бо все, що спеціально, виріжене поміж іншим, домагається собі питомої назви. З тих самих психологічних мотивів мабуть усі християнські народи мають окрему назву для дня перед Різдом: у нас „свят-вечір“ (цілий день), у Поляків „вілія“ (vigilia), у Москалів „сочельник“, у Сербо-Хорватів „бадняк“...

Якщо ліпше приглянутися євангельським текстам, то недвозначно виходить, що *παρασκευή* се дійсно вульгарний технічний термін для дня перед Пасхою — „навечеріє Пасхи“.

Лука каже: „καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευῆς, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε“ — „і був день приготування і субота наставала“ (23, 54). Якщо під *παρασκευῆ* треба розуміти п'ятницю взагалі, то пощо Лука мав би додзвати, що по п'ятниці „субота наставала“? Сеж само собою розуміється, що по п'ятниці слідує субота; а євангелисти є радше скупі на слова, чим заобидливі. Хиба лиш так можна би розуміти отсі слова Луки, що автор хотів сказати, що се вже було під вечір п'ятниці. В такому випадку автор повинен був сказати: „а вже субота наставала“. Побачимо, що аналогічний текст у Марка противиться такому толкуванню сього місця в Луки. Отже остає тільки одна логічна концепція: Лука хотів тими своїми словами сказати, що се був день „приготування до Пасхи“, а до того ще й субота наставала. Тим сенсом хотів він оправдати поспіх, з яким поховано Христа. Мироносиці не мали часу помазати Христа пахощами, бо надходило подвійне свято, яке то заставляло всяку роботу (субота), то займало всіх людей приготуванням до Пасхальної Вечері, обмежуючи їх свободу рухів — особливо в відношенню до мерця (свято Пасхи).

Марко: „Καὶ ἔτι δὲ ὁψίας γενομένης, ἐλεῖ ἦν παρασκευῆ, ὅστις προσάββατον“ (15, 42). Се з усіх чотирох євангелій найсильніше місце, котре — бодай позірно — промовляє за тим, що під *παρασκευῆ* треба розуміти п'ятницю взагалі. Всі переклади, котрі нам були доступні, передають сенс тих слів

так, мовби тут євангелист казав: що *παρασκευή*—се день перед суботою.

Vulgata: „Et cum sero jam esset factum (quia erat parasceve, quod est ante sabbatum)“.

Німецький переклад Allioli: „Und als es bereits Abend geworden war (es war nämlich Rüsttag, das ist, der Tag vor dem Sabbath)“.

Польський (видання А. Reicharda, Відень 1867. р.): „A gdy już był wieczór, (ponieważ był dzień przygotowania,) który jest przed sabbatem“.

Церковнословянський: „И оуже по́здѣ вѣкъш, понеже вѣ́ патѣкъ, ѣ́же ѣ́сть кз сѣбѣвѣтъ“.

Переклад Бачинського: „А коли вже настав вечір (понеже була п'ятниця, то єсть день перед суботою)“.

Переклад Левицького: „І коли вже настав вечір, тому, що се була п'ятниця, се є перед суботою“.

Але чи се можливе, щоби євангелист — і то вже другий з ряду на тому самому місці — не мав на цілі нічого мудрішого сказати, як тільки те, що п'ятниця се є день перед суботою?! А поклик на суботу, щоби тим зазначити, що се вже була та вечірня пора п'ятниці, коли всяка праця мусіла устати, — такий поклик тут вповні зайвий, бо євангелист вже з початку речення сказав: „І коли настав вечір“.

До того *παρασκευή* се не є „день перед суботою“, тільки (точно) „передсубіття“ (Vorsabbath). А се не означає цілого дня, тільки ту вечірню пору п'ятниці, яка безпосередньо попереджає суботу. Вираз *παρασκευή* є жидівського походження, і зраджує, що Жиди в Христових часах мусіли мати аналогічний свій (жидівсько-арамейський) вираз. Якби отже Жиди дійсно мали спеціальну назву для п'ятниці взагалі, то сею назвою (в грецькій перерібці) міг би бути тільки вираз *παρασκευή* — „передсубіття“, а не *παρασκευή*.

Виходить, що власно отсе євангельське місце, котре позірно найсильніше промовляє за тим, що *παρασκευή* означає п'ятницю взагалі, коли його зясувати як слід, рішучо протинне такому утотоженню.

Се місце можна тільки так розв'язати: „І коли вже настав вечір тому, що се було приготування (до Пасхи), яке є (за-

разом) передсубіттям“, або іншими словами: „...тому, що се було навечеріє Пасхи в передсубіття“. Як видно, Марко — так само, як Лука — тими словами звертає увагу на те, що надходило подвійне свято, і тому треба було Христа з поспіхом поховати.

Матей: „Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶν μετὰ τὴν παρασκευήν“ — „На другий же день, який є по приготуванню, зібралися первосвященники і фарисеї до Пилата...“ (27, 62). Чому ж Матей не сказав „в суботу“, або „в свято Пасхи“? Чому сей день описує через *παρασκευή*? Якщо *παρασκευή* має означати п'ятницю взагалі, то чи п'ятниця є такий важний день у тижні, щоби нею описувати суботу й Пасху, яка випала на суботу? Де була би тут логіка? Але якщо *παρασκευή* означає навечеріє Пасхи, тоді таке описування, а властиво уникання виразної назви суботи й Пасхи, має свій доцільний сенс. З уваги на первосвящеників Матей не хотів сказати, що се була субота, ані що се була Пасха, щоби їм не витикати, що з ненависти до Христа в таке подвійне свято пішли до Пилата, й після своїх власних понять осквернилися. Ось тому Матей сказав: „На другий же день, який є по навечерію (Пасхи)...“ Кождий тодішній Жид добре розумів, що се значить, одначе Матей задержав притім повну коректність і ввічливість.

Такий спосіб говорення недвозначно зраджує, що І. Євангеліє написане в тому самому середовищі, про котре оповідає, і в тому часі, коли в Єрусалимі ще тревали ті самі церковні відносини, які були за часів Христа: синаedrion, первосвященик, фарисеї... Автор, як видно, числився з тим, що його книжка ходитиме з рук до рук між палестинськими Жидами, й не хотів кидати неслави на первосвящеників, а через те й на цілий синаedrion, як інституцію, щоби тим не гіршити народ у і щоби не дати приводу до закиду, що християни є злосливими.

Традиція каже, що Матей найскорше написав своє Євангеліє тай то по арамейськи, якою мовою тоді Жиди в Палестині говорили. Підмічений спосіб говорення І. Євангелія підтверджує отсю традицію і є новим свідцтвом для автентичности сього Євангелія.

А вже клясично — і то аж на трьох місцях — означає Йоан, що треба розуміти під *παρασκευή*. І так: „Там отже задля приготування в Жидів (*διὰ τὴν παρασκευήν τῶν Ἰουδαίων*), бо близько був гріб, положили його“ (19, 42). Йоан тут навіть не згадує суботи, тільки каже: „задля приготування в Жидів“. Якби тим хотів сказати, що се вже було в п'ятницю під вечір, то повинен був сказати: „задля передсубіття (*προάββατον*)“. „П'ятниця“ тут нічого не ясує, зате „навечеріє Пасхи“ ясує все. „Нечистий від трупа“, що Мойсей вичисляє на першому місці, не міг їсти пасхального ягняти. Щоби отже не носитися далеко з тілом Христовим, щоби не затруднювати при похороні більшого числа людей, які через те стали би „нечистими“, й не могли би їсти Пасхи, ось тому Христа похоронено в поблизькому гробі, а Йоан се оправдує через *παρασκευή*.

Отже *παρασκευή* се навечеріє Пасхи, а не п'ятниця взагалі.

Те саме виходить і з другого місця в Йоана, де приходить *παρασκευή*: „А Жиди тому, що се був день приготування (*ἐπεὶ παρασκευή ἦν*), щоби не оставали на хресті тіла в суботу, бо був великий день (Великдень) тої суботи,*) просили Пилата, щоби поломано їм голені, й знято їх“ (19, 31). Закон Мойсея, що відносився до повішених, казав ось як: „А колиб хтось зробив гріх, гідний смерті, і ти повісив би його на дереві, не остане його труп через ніч на дереві, але безумовно поховаєш його таки того ж дня; бо прокляттям божим є той, що повішений“ (Второзак. 21, 22—23).

Очевидна річ, що словами „бо був Великдень тої суботи“ Йоан хоче пояснити: а) чому на означення дня, що перед суботою, ужив виразу *παρασκευή*; б) чому Жиди просили Пилата, щоби не оставляв тіла розпятих на хресті через ніч. Подвійне свято, яке надходило, тим більше скріплювало журу Жидів про те, щоби наведений закон Мойсея був сповнений.

*) В перекладі о. Левицького читаємо: „бо був великий той день суботи“, що хоче казати: а) або що субота є великим (зн. святочним) днем, б) або що п'ятниця тоді була Великоднем у тижні (як се пропонує Ruffini). Оба ті значіння хибні, бо в оригіналі стоїть: „бо був великий день тої суботи“. Так стоїть се також у церковнословянським перекладі та в перекладі о. Бачинського.

На третьому місці каже Йоан просто: „*ἡν δὲ παρασκευῇ τοῦ πάσχα*“ — „а було приготування до Пасхи“ (19, 14). З контексту ясно, що Йоан тут мав тільки ту одну ціль, щоби будучим нащадкам переказати: в котрий то день урелляції до Пасхи Христа розп'ято. Якби *παρασκευῇ* означало п'ятницю взагалі, тоді грецький оригінал треба би переложити: „а була п'ятниця Пасхи“, що означало би: що того року свято Пасхи випадало на п'ятницю. Алеж сьому Йоан найвиразнійше суперечить на двох місцях: 18, 28 і 19, 31, бо кладе свято Пасхи на суботу.

Отже переконуємося, що *παρασκευῇ* в усіх чотирох євангелістів означає той день, що перед Пасхою. Тільки під тою одною умовиною Йоан не суперечить сам собі, а всі чотири євангелісти точно годяться з собою.

А може таки—без огляду на всі дотеперішні наші аргументи — під *παρασκευῇ* треба розуміти п'ятницю взагалі, і Йоана 19, 14 читати: „а була п'ятниця Пасхи“, як се пише в усіх церковнословянських, а відти також у наших українських перекладах Євангелія?

Се не може остоятися ще й з того приводу, що такому толкуванню противиться жидівський календар, який має правило, що Пасха (перший день) ніколи не може випасти в п'ятницю. „Das Passach wird stets am 15. Nisan gefeiert, darf aber nie auf einen Montag, Mittwoch oder Freitag fallen.“*)

Про се знає кожний свідомійший Жид. Було би вповні безпідставне припускати, що се календарське правило ще не існувало в Христових часах. Авжеж у тих часах жидівський церковний календар числив яких 1400 літ (від Мойсея), і мусів вже бути вповні розвинений. А календарські рації не є того роду, щоби могли змінятися, доки календар їх стилю існує. Отсю справу Ruffini поминає цілковитою мовчанкою. А шкода, бо наведене календарське правило а ргіогі валить концепцію, після котрої день Христового розп'яття, п'ятниця, мав би бути святом Пасхи, і вповні оправдує Йоана, який найвиразнійше кладе свято Пасхи на суботу. Днів тижні, крім суботи, не мали у Жидів своєї питомої

*) F. Wislicenus: Der Kalender, Leipzig 1905. стр. 79.

назви, тільки числено їх за порядком,*) як се звичай у латинській Церкві: *feria prima, secunda...* Свідчать про се й самі євангелисти, бо понеділок усі називають „перший день тижня“ (Мат. 28, 1; Марк. 16, 9; Лук. 24, 1; Йоа. 20, 1). Отже *paraskeuē* у Жидів не було назвою для п'ятниці взагалі. Ось так виходить певно понад усякий сумнів, що *paraskeuē* се вульгарний *terminus technicus* для дня перед Пасхою.

З того знов виходить, що всі чотири євангелисти ідеально годяться з собою щодо церковного характеру того дня, коли Христа розп'ято: вони всі називають сей день „днем приготування до Пасхи“ чито по нашому „навечерієм Пасхи“.

Дійсно було би й дивне, якби євангелисти, хоч говорять про Пасхальну Вечерю, нічого не сказали про те: на котрий день у реляції до Пасхи випала смерть Христова? Чи могли вони вдоволитися тим, щоби день Христової смерті називати звичайною „п'ятницею“, хоч сей день випадав на навечеріє Пасхи або — *dato, non concesso* — на саму Пасху, а євангелисти мали свідомість про Христа як „пасхальне ягня“: „Бо се сталося, щоби сповнилося Писання: Його кість не була зломана“ (Йоа. 19, 36). Отже рації з усіх боків: а) логічна ексегега євангельських текстів, б) календарські дані, в) психологічні моменти, стверджують, що *paraskeuē* означає не п'ятницю взагалі, тільки день перед Пасхою. Так відкриваємо, що наші церковнословянські й українські переклади св. Письма на тих місцях, де *paraskeuē* передають як „п'ятницю“, хибні. В нових виданнях рішучо треба буде се справити, й *paraskeuē* перекласти: „день приготування (до Пасхи)“. Латинський переклад *Vulgata* лишає *paraskeuē* нетолковане „*parasceve*“. Німецькі переклади Лютра і *Allioli* *paraskeuē* всюди толкують як „*Rüsttag*“.

З другого боку відкриваємо новий доказ автентичности всіх чотирох євангелій. Вони мусіли повстати ще тоді, коли

*) „Von alters her haben die Juden die siebentägige Woche (*schebua*) gehabt, deren erste sechs Tage sie einfach zählten, während siebente — der *Sabbat* oder *Schabbat* — ein allwöchentlich wiederkehrender Feiertag ist“. F. Wislicenus: *Der Kalender*. Leipzig 1905, стр. 75—76.

вульгарний термін *παρασκευή* ще був живий і відомий кожному Жидови—так, що автори не відчували потреби пояснювати його.*)

Отже всі євангелисти однозгідно кладуть день Христової смерти на навечеріє Пасхи, а Тайну Вечерю на день перед тим — себто на 13. Нізана. Значить, що Христос їв Пасхальну Вечерю в нелегальному часі, а Жиди в легальному.

Супроти тих вислідів вповні зайва річ обговорювати таку вишукану концепцію, яку видвигнули Н. L. Strack—P. Billerbeck (Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. München 1924, стр. 847—853), що boethosaei, сильна фракція садукеїв, спорила з партією фарисеїв про обчислення нову (новолюбну) для 15. Нізана, і того року, коли Христа розп'ято, мабуть boethosaei постановили перший день Пасхи на суботу, а фарисеї на п'ятницю, але що в четвер вечером (коли треба було їсти Пасху) фарисеї були заняті Христом, то застосувалися до календаря садукеїв, і разом з ними їли Пасху... Легковірне, зрештою й зайве, припущення! Авжеж фарисеї, якби щось такого зробили, так не були би фарисеями, як н. пр. Українці Львова не були би Українцями, якби задля якоїнебудь важкої причини відложили Різдво Христове після свого календаря, й святкували його після „польського“ календаря. В таких випадках нема уступок!

* * *

А що ж із фразою синоптиків „перший день опрісноків“? Логічна консеквенція дотеперішніх наших вислідів така, що фраза „перший день опрісноків“ мусить відноситися до дня, що був перед *παρασκευή* — зн. перед „навечерієм Пасхи“. Инакше синоптики були би в суперечності не тільки з Йоаном, але й самі з собою. З їхнього контексту понад усякий сумнів ясно, що Христос їв Пасхальну Вечерю вечером того дня, який вони називають „перший день опрісноків“. А що синоптики кладуть смерть Христа — так само, як і Йоан — на день *παρασκευή*, а Тайну Вечерю

*) Нині Жиди не мають спеціальної назви для дня перед Пасхою, а сам вечір перед Пасхою називають (по єврейськи) „ereb Pesach“ (зн. вечір Пасхи); аналогічно „ereb Šabbāt“ (зн. вечір суботи).

на день перед *παρασκευή*, отже виходить, що „перший день опрісноків“ мусить бути вульгарною назвою для дня 13. Нізана.

А на якій підставі могла витворитися в жидівському народі така назва для дня 13. Нізана?

Тільки Матей каже „в перший день опрісноків“ *simpliciter*, а інші два синоптики додають а позицію: „*ὅτε τὸ πάσχα ἔθιον*“ — „*quando Pascha immolabant*“ (Марко); „*ἣ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα*“ — „*in qua necesse erat occidi Pascha*“ (Лука); зате Лука називає сей день „день опрісноків“ — без прикметника „перший“. Грецьке слово *θύειν* значить „жертвувати“ (*opfern, mit Opfern feiern*). Тому то ексегети під фразою „*θύειν τὸ πάσχα*“ розуміють цілий обряд, що його Мойсей злучив з пасхальним ягнятем: у бити (після обрядових приписів), спекти й спожити пасхальне ягня. А що Мойсей їдженя Пасхи найвиразніше приписав на вечір 14. Нізана, то й виходить, що фраза синоптиків „перший день опрісноків“ мала би означати день 14. Нізана...

Одначе вона не може сього означати! Нема іншої ради, як перевести поправку, котра — як на загал — може бути або граматична, або річєва.

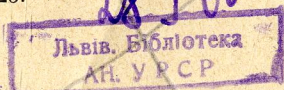
В перший спосіб радили собі вже Отці Церкви, як Золотоустий, Теофілякт, Евтимій.*) Фразу *τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων* вони розуміли як *πρὸ τῆς ἡμέρας τᾶν ἀζύμων*; *πρῶτος* брали як *πρότερος* (попередній), що грецька мова дозволяє. Але тою поправкою вони осягали тільки те, що ми хочемо оминути: згідно з Мойсеєм під „першим днем опрісноків“ вони розуміли день 15. Нізана, отже „попередній день опрісноків“ буде день 14. Нізана.

Ks. Dr. Wilhelm Michalski приймає отсю поправку згаданих Отців, і йде далше. Йосиф Флявій, жидівський історик з 2-ої половини I. ст. по Хр. називає день 14. Нізана „днем опрісноків“ (Bell. Jud. V, 99). З того W. Michalski заключає: „Jeżeli „*primo die azymorum*“ znaczy „*poprzedniego dnia przasníkůw*“ — to uczta wieczernikowa odbyła się wieczorem 13. Nisan“. **) Так сею окружною й штучною дорогою дійшов

*) Гл. X. Dr. Wilhelm Michalski C. M.: Pascha i Ostatnia Wieczerza Lwów 1916. Стр. 18—19.

**) О. с. стр. 26.

28 4 60

Львівська державна наукова бібліотека

№ 2 820

W. Michalski там, де ми дійшли вповні природною й коротшою дорогою.

Одначе W. Michalski тим нічого не зискав, бо заплютався в нові клопоти. Щоби їх оминути, робить ще три дальші поправки. Поперше: слова Марка (14, 1) *ὅτε τὸ πάσχα ἔθνον* каже так розуміти, що вони відносяться не до *ἡμέρα*, тільки до *τῶν ἁγίων*, і ціле речення розв'язує ось як: „w dniu przed dniem przaśników, w którym to dniu przaśników ofiarowano Paschę“. *) Michalski обстає при загальній думці ексегетів, що жертвоування пасхального ягняти безумовно треба віднести на день 14. Нізана, й саме тому потрібна йому була така поправка. Призабув однак свою поправку, коли на 6. стр. дальше подає (за ks. Szczepańsk-им) розв'язаний переклад: „Nadszedł dzień poprzedni przaśników, w którym należało zabić w ofierze baranka wielkanocnego“.**)

Подруге: вираз Луки (22, 7) *ἦλθεν* (δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἁγίων), і тут ідучи за Золотоустим, каже толкувати не „прийшов“ (день...), тільки „надходив“. Отже вже 13. Нізана можна було сказати, що „надходив день опрісноків, у котрім треба було жертвувати Пасху“. Також сю поправку призабув Michalski в наведенім вільнім перекладі, бо пише „nadszedł“ (а мав би сказати „nadchodził“).

Потретє: W. Michalski половину своєї студії присвячує тому, щоби доказати, що остання Христова Вечеря не була пасхальною: „uczta wieczernikowa odbyła się wieczorem 13. Nisan — a w takim razie o uczcie paschalnej nie mogłoby nawet być mowy“. Порівнює останню Христову Вечерю з тальмудськими приписами, посуває свій критичизм аж до безкритичности, й заключає: „W tem wszystkiem u żadnego z ewangelistów nie znajdzie się ani jednego momentu, któryby wskazywał, że ta uczta była uczta paschalną“.***) Щоби так писати, дійсно треба мати очі порохом засипані, щоби не бачити гір перед собою...

Авжеж се Христос Господь так говорить (Христос, котрого слово — се сповнене діло): „Ідїть, приготуйте нам Пасху, щоби ми їли... І пішли... і приготували Пасху... І сказав до них: Бажанням бажав я їсти з вами сю Пасху...“

*) Ibid. стр. 22.

**) О. с. стр. 27.

***) Ibid. стр. 46.

(Лук. 22, 8—15). Коли Христос говорив останні ці слова, то вже на столі мусіло бути спечене пасхальне ягня, ритуально заколене, бо тільки таке ягня називалося „Пасхою“. Се хіба вистарчає. Але навіть деякі подробиці, характеристичні для Пасхальної Вечері, євангелисти записали. W. Michalski каже: „przy ostatniej wieczerzy mamy jeden tylko kielich wspólny dla wszystkich, a tymczasem Miszna przypisuje, aby przy uczcie wielkanocnej każdy miał osobny kielich“. *)

Однак се нестійне, бо з опису Луки вповні ясно виходить, що кождий апостол мав свою чашу. Лука два рази згадує чашу з вином: „І взяв чашу, віддав хвалу і сказав: Возьміть її і розділіть між себе... Так само і чашу по вечері, кажучи: Се є чаша, Новий Завіт у крові моїй, що за вас дається“ (Лук. 22, 17—20). За першим разом на початку вечері, Христос сказав: „розділіть її між себе“. Се ясно вказує на те, що на столі мусіла бути одна більша чаша з вином, а перед кождим апостолом менша, порожня чаша. По „відданню хвали“ Христос, як господар дому, казав апостолам, щоби кождий наповнив свою чашу вином з великої чаші. По Пасхальній Вечері Христос взяв свою чашу (з котрої сам пив), і сказав: „Пийте з неї всі“ (як записав Матей 26, 28).

Як видно, шляхом граматичних поправок годі розв'язати нашу квестію. Отже треба шукати за річовою поправкою.

Chwolson (професор єврейської мови на петербурському університеті) подав ось яку розв'язку: Коли 14. Нізан припадав на п'ятницю (як се було того року, коли Христа розп'ято), тоді задля надходячої суботи, яка спиняла всяку працю, не було часу, щоби пасхальне ягня забити й спекти „під вечір“ 14. Нізана. Тому заколювали й жертвували в храмі пасхальне ягня вже попереднього дня, 13. Нізана, і відразу його пекли, але їли його щойно 14. Нізана. Така практика могла вивторитися на підставі Ісх. 12, 6, де сказано: „ben ha'arbaim“ — „між двома вечерами“. Так поступав весь загаль Жидів. Але деякі споживали пасхальне ягня зараз 13. Нізана вечером, покликуючись на слова Мойсея (Ісх. 12, 10), що пасхальне ягня

*) Ibid. 41.

має бути спожите тої самої ночі, щоби ніщо з нього не лишилося до рана. Так поступив і Христос з останньою своєю Пасхальною Вечерею.

Побачимо, що в тій концепції криється ключ для дійсної розв'язки фрази синоптиків „*primo die Azymorum*“. Одрізненої аргументація не є вільна від внутрішньої суперечності: якщо пасхальне ягня після припису Мойсея можна було забити „між двома вечерами“, зн. між вечером 13. Нізана і вечером 14. Нізана, то було доволі часу на те, щоби його спекти ще перед надходом суботи. Причина „спечення“ пасхального ягня не могла бути рішачою, щоби жертвоування Пасхи перенести на 13. Нізана. Зрештою фраза „*primo die Azymorum*“ має в євангелістів загальне й правильне значіння, а не якесь виїмкове (євангелісти з певністю були би якимсь словом дали се пізнати, якби так було). Також не можна на се згодитися, мовби між жидівським народом удержувалася така практика, щоби одна часть народу їла пасхальне ягня 13. Нізана, а друга 14. Нізана. Така важна обрядова різниця мусіла би була роздвоїти весь ізраїльський народ на дві окремі релігійні секти, а про якусь таку секту книги Нового Завіта не знають. *)

Як отже розв'язати трудність?

Передовсім треба порівняти всі дані, що їх находимо в євангелістів, і шукати гармонії між тими даними, — а розв'язка сама насунесться. Євангелісти старанно розрізняють два терміни, коли говорять про Пасху: їсти Пасху (*φαγεῖν τὴν πάσχα*) і жертвувати Пасху (*θύειν τὴν πάσχα*).

Йоан (18, 28) каже, що Жиди „не ввійшли в судище, щоби не осквернитись, а щоби їсти (*ἵνα φαγῶσιν*) Пасху“. І відносить се Йоан до навечеря Пасхи, як після припису Мойсея й випадає.

Синоптики також говорять про їдження Пасхи: „Де хочеш, щоби ми приготували тобі їсти (*φαγεῖν*) Пасху?“ (Мат. 26, 17; Марк. 14, 12; Лук. 22, 9). Не може бути сумніву, що вони

*) Нинішні Жиди зі страху, що їх календарське обчислення дня 14. Нізана може бути хибне о один день, святкують 1. і 7. день Пасхи подвійно (мають по два дні свят замість по одному дневи). Так їм дуже залежить на тім, щоби попасти на час, приписаний Мойсеєм. А таке старання мусіло бути в Жидів завсіди.

також відносили се до навечерія Пасхи. Але про сей день, коли апостоли говорили сі слова до Христа, євангелисти не кажуть, що се був день опрісноків, коли їджено Пасху, тільки: що се був (перший) день опрісноків, коли „жертвовано Пасху“, „коли треба було жертвувати Пасху“.

Виразови „жертвувати Пасху“, якщо вилучити з його значіння „їдження Пасхи“, остає значіння: ритуально різати пасхальні ягнята.

Отже євангелисти ділять обряд, приписаний Мойсеєм, на дві часті: а) на ритуальне різання пасхальних ягнят і б) на їдження вже спечених пасхальних ягнят. Отсю другу часть євангелисти відносять до навечерія Пасхи, а першу часть до дня, що перед навечерієм Пасхи, і називають сей день „перший день опрісноків, коли ритуально різано пасхальні ягнята“.

Євангелисти свідчать, що в їх часах в Єрусалимі був звичай різати пасхальні ягнята вже 13. Нізана, й ми мусимо з тим погодитися. Одиноке, що нам остає, се: зясувати рації, котрі довели до такого звичаю й оправдували його.

Мойсей дав ляконічний приказ: „І держатимете його (пасхальне ягня) до 14. дня того місяця; і заколе його ціла громада Ізраїля *ben ha' arbaim — inter duas vespervas*“ (Ісх. 12, 6). Очевидна річ, що „між двома вечерами“ тут відноситься до вечера 13. Нізана і вечера 14. Нізана, бо по заході сонця 14. Нізана вже числилось 15. Нізана, і вже треба було їсти Пасху. Час між вечером 14. Нізана і вечером 15. Нізана числився як перший день Пасхи.

Значить, що по заході сонця 13. Нізана після виразного припису Мойсея вже можна було ритуально різати пасхальні ягнята, одначе їсти Пасху можна було щойно по заході сонця 14. Нізана. А що в звичайнім життю вечір будних днів, яким був 13. Нізан, дочислявся до попереджуючого дня, то 13. Нізан, день перед *paraaskevū*, дійсно був „днем опрісноків, коли різано пасхальні ягнята“. Такого максимального використання меж часу, що його означив Мойсей, домагалася практика, яка завсіди і всюди має свої права. Вже за царя Йосії був такий звичай, що пасхальні ягнята різали в храмі священники і левіти: „І різали пасхальні ягнята. І священники кропили кровю, беручи її з рук левітів, а левіти здоймали шкіру“ (Іл.

Параліп. 35, 11). Число ягнят, призначених на сю Пасху, виносило 37.600 (цар Йосія дав народови зі своїх овець 30.000, князі дали 7.600). Можна собі уявити, яка се була гігантська праця, стільки тисяч ягнят ритуально порізати в храмі. Колиж священники мали се зробити? В одному дні, чи може навіть „під вечір“ 14. Нізана? Се була би фізична неможливість, бо такої кількості ягнят не можна би й помістити в храмовім подвір'ю в кількох годинах. Отже не печення пасхальних ягнят, як думав Schwolson, домагалося якнайбільшого використання буквального терміну Мойсея, бо спекти ягня міг собі кождий у своїм домі чи де на вулиці, але домагалася сього практика різання пасхальних ягнят у храмі. І так воно мусіло бути що року, а не тільки тоді, коли 14. Нізан випадав на п'ятницю. Можна навіть припускати, що те різання зачиналося 13. Нізана вже з полудня — тим більше, що Мойсей тільки час їд же н н я Пасхи обмежив під загрозою кари смерті, але для різання пасхальних ягнят не дав таких обострених приписів. Подібну ляксацію стрічаємо в нашій Церкві, де Літургія Преждеосвящ. Дарів відправляється перед полуднем, хоч приписи кажуть, що вона має відправлятися пополудні, бо вона властиво є вечірнею. Так 13. Нізан був „перший день опрісноків, коли жертвували (=різали) пасхальні ягнята“. Сей день ще не був річево опріснотний, тільки назву мав від свята опрісноків, от як у нас вульгарні назви: „великодна сповідь“, або „великодна п'ятниця“, „великодна субота“. Після сеї жидівської вульгарної термінології з апостольських часів 14. Нізан мав би бути „д р у г и й день, коли жертвували пасхальні ягнята“, одначе ся описова назва не була в ужиттю, бо сей день мав свою коротку назву *παράσκευή*. Дійсний перший опріснотний день, 15. Нізан, мав назву „Пасха“ або „Великдень“ (як і в нас). Також у Йосифа Флявія ніде нема назви „перший день опрісноків“ для дня 15. Нізана.*) А день 16. Нізана називає Йосиф Флявій „другим днем опрісноків“ (Antt. III. 250).

Отже під назвою „перший день опрісноків“ в апостольських часах кождий Жид розумів день 13. Нізана. Тому то Матей, що писав для Жидів, і каже simpliciter: „в перший день опрісноків“. Така дрібниця, а як чудово вона свідчить про

*) Гл. W. Michalski о. с. стр. 25.

стійність традиції, що Матей написав своє Євангеліє для Жидів.

Марко і Лука, що писали для єлино-християн, відчували потребу описати сей день, щоби його вирізнити від інших днів, котрі мали назву від опрісноків.

День 13. Нізана тим ріжнися від дня 14. Нізана, що в ньому тільки різали пасхальні ягнята, а в дні 14. Нізана і різали і їли пасхальні ягнята. Можна сміло припускати, що Лука доцільно опустив прикметник „перший“ (день опрісноків), щоби бути більше зрозумілим, як Марко, бож саме отсей прикметник в очах єлино-християн міг найбільше затемнювати правдиве значіння вульгарної жидівської назви для дня перед *παρασκευή*, що й до нині ексегетів найбільше баламутить.

Так і знов відкрили ми новий доказ, що всі чотири євангелисти вповні годяться з собою: всі кладуть Тайну Вечерю на день 13. Нізана, а Христову смерть на навечеріє Пасхи, зн. на день 14. Нізана, як про се й Талмуд (вавилонський) сповіщає (в трактаті „Синедріон“).

А той новий доказ се zarazом новий, незвичайно цінний доказ для автентичности синоптичних Євангелій. Фраза „перший день опрісноків“ була в жидівському народі жива тільки доти, доки стояв єрусалимський храм, доки існувала церемонія різання пасхальних ягнят у храмі. А по збуренню Єрусалиму (70. р.) та фраза вже забувалась, ставала незрозумілою. Св. Отці вже не розуміли її. Й нинішні рабіни не розуміють її (ми про се допитувались).

По такій розв'язці „загадки“ синоптиків стає ясно, що Йоан не тільки що не суперечить синоптикам, але власно мав ціль пояснити їх вирази, котрі вже ставали незрозумілими (традиція каже, що Йоан написав своє Євангеліє по збуренню Єрусалиму). Тому Йоан оминає фразу *τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἁζύμων*, і каже просто: *Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα*. А вираз *παρασκευή* Йоан доцільно наводить у таких логічних зв'язках, що властиве значіння сього слова набирає куди більше ясности, аніж у синоптиків.

Очевидно, що така реляція Йоана до синоптиків на тих місцях становить новий, немалої ваги доказ для автентичности IV. Євангелія. Воно могло бути написане тільки таким чодо-

віком, для котрого синоптичні фрази ще були в повні живими, а історичні події, що стоять у звязку з тими фразами, були для нього так само добре відомими, як і для синоптиків.

Тайна Вечеря, Христові муки і смерть з божого провидіння випали на пасхальний час. Євангелисти, як можна сподіватись, передали нам три вульгарні жидівські назви, що відносилися до пасхальних днів: а) „перший день опрісноків“, б) *παράσκειν* і в) „Пасха“ або „Великдень“. Тільки незрозуміння перших двох тих вульгарних назв, що по збуренню Єрусалима вийшли з уживання, спричинювало трудности в погодженню синоптиків з Йоаном і при усталюванню дня Тайної Вечері в реляції до свята жидівської Пасхи.

* * *

До якого ступня євангельський вираз *παράσκειν* у пізнійших віках став незрозумілий і хибно понятий, нехай посвідчить пояснення того виразу, яке дає німецький католицький Kirchenlexikon (Wetzer und Welt's Kirchenlexikon, II. Aufl., IX. Bd. Freiburg in Br. 1895, стр. 1483):

„Parasceve (*παράσκειν*) bezeichnet in den Evangelien (Math. 27, 62; Marc. 15, 42; Luc. 23, 54; Joh. 19, 14. 31. 42) den Wochentag, an welchem der Heiland sein Opfer am Kreuze vollbrachte. Marcus (a. a. O.) fügt der Bezeichnung die Erklärung bei: *παράσκειν, ὁ ἐστὶν προάββατον*. Er ist der Tag unmittelbar vor dem Sabbat, Rüsttag, an welchem die wegen des wöchentlichen Ruhetages notwendigen Vorkehrungen zu treffen waren. Diese, wie alle am Sabbat verbotenen Arbeiten, mussten vor dem Eintritt der Abendzeit, dem Beginne der Sabbatruhe, beendet sein und durften deshalb auch nicht begonnen werden, wenn sie voraussichtlich bis zu dieser Zeit nicht beendet sein konnten. Daraus erklärt sich, dass die Evangelisten (ausser Joh. 19, 14) die *παράσκειν* nur in dem Berichte über die Grablegung Christi erwähnen; wegen der bald eintretenden Sabbatruhe musste nämlich der Leichnam des Herrn mit einiger Eile geborgen werden“.

Автор, як видно, покликується тільки на ті євангельські місця, що ми їх зясували, а притім він примушений сам собі суперечити, бо мусить зазначити, що місце 19, 14 в Йоана не

підходить під його узагальнення („nur in dem Berichte...“).
Дальше читаємо:

„Als Bezeichnung für den sechsten Wochentag ging das Wort aus dem Sprachgebrauche der griechisch redenden Juden in den christlichen über und hat sich als solche bei den Griechen erhalten. In der ältesten christlichen Zeit war auch in Abendlande Parasceve als Name für den Freitag überhaupt bekannt und, wie aus den Aeusserungen Tertulians (Adv. Marcion. 4, 12; vgl. de jejuniis 14) zu schliessen ist, wenigstens in Afrika allgemein gebräuchlich“.

Факти стійні, однак їх пояснення нестійне. Греки спершу ділили кожний місяць на три декади (зн. по 10 днів), і числили дні за порядком: перший, другий... десятій. *) Коли опісля приймали від Римлян „юліанський календар“, то стали місяці ділити на тижні, а дні числили або за порядком, або після римського звичаю, даючи їм назви богів, н. пр. понеділок — dies Lunae, ἡ τῆς Σελήνης ἡμέρα, п'ятниця — dies Veneris, ἡ τῆς Ἀφροδίτης ἡμέρα. В Греків-христیان під впливом св. Письма виробився звичай називати неділю (замість dies Solis) κυριακή ἡμέρα (Господній день), суботу — (замість dies Saturni) σάββατον, а п'ятницю — παρασκευή.**)

Ясно, що саме отсей звичай христیان-Греків став „каменем преткновенья“ для всіх ексегетів.

Відси то перші, а за ними й усі пізніші автори старословянських перекладів Євангелій παρασκευή без усякої застави переложили на „п'ятницю“. Греки не могли сеї назви для п'ятниці взяти від Жидів, що говорили по грецьки, бо — як сказано — Жиди не мали назви для днів у тижні, крім суботи.

Тому, що παρασκευή в Євангеліях випадало на п'ятницю, християни Греки, не розуміючи технічного значіння виразу παρασκευή, стали його вживати як назву для п'ятниці взагалі. Подібно слово „фарисей“ перейшло в християнські народи в зміненому значінню: в нас „фарисей“

*) Гл. Deutsch - griechisches Wörterbuch von M. J. A. C. Schmidt, Leipzig 1850, під словом „Μορὰτ“ і під словом „Wochē“.

**) Подібно уформувались і в нас (у Слов'ян загалом) назви для днів у тижні: субота, не-діля (в Москалів „воскресеніє“), по-неділок, а інші дні мають назву від чисел: в'торок (вторий день), середа (середущий день у тижні), четвер, п'ятниця.

се кожний чоловік лицемір; а в Євангелію „фарисей“ се член жидівської національної консервативної партії.

* * *

Христос їв нелегальну Пасхальну Вечерю. Якщо уважно читати Євангелія, то стає ясно, що кожний євангеліст оправдує Христа, чому він так зробив, а Христос оправдав себе перед апостолами.

Матей: „І сталось, як скінчив Ісус усі ці слова, сказав своїм ученикам: Знаєте, що за два дні буде Пасха і Син Чоловічий буде переданий на розп'яття“ (26, 1—2). „Бо вона, виливши се миро на моє тіло, на мій похорон се вчинила“ (26, 12). „Мій час є близький: у тебе справляю Пасху з моїми учениками“ (26, 18). „...се є кров моя Нового Завіта, що за многих проливається... Говорюж вам: Не питиму від нині із цього плоду виноградного до того дня, коли його питиму з вами із нового в царстві могого Вітця“ (26, 28—29). „Сказав йому (Петрови) Ісус: Істинно кажу тобі, що сеї ночі, заки півень запіє, тричі відречешся мене“ (26, 34).

Отже апостоли мусіли зрозуміти, що Христос ось-ось буде розп'ятий, і не має часу чекати до легальної Пасхальної Вечері, а вінжеж „Господь і суботи“ (Мат. 12, 8; Марк. , 28; Лук. 6, 5), більший від Мойсея, отже має право прискорити Пасхальну Вечерю.

Марко: 14, 1. 2. 8. 24. 25. 30.

Лука: 22, 1—7; „Бажанням бажав я їсти з вами сю Пасху перш, заки прийму муки...“ (22, 15—18); „се є тіло моє, що за вас дається“ (22, 19—20); 22, 34.

Ясно, що Христові слова „бажанням бажав я (зн. дуже бажав я)...“ можна тільки так розуміти: Дуже хотів я з вами їсти отсю Пасху, і тому я прискорив її, бо до завітрянського вечера я вже не дочекаю...

Йоан: „Перед празником Пасхи Ісус знаючи, що прийшла його година перейти із цього свіа до Вітця“ (13, 1); 13, 38.

Щоби до такого прискорення Пасхальної Вечері приготувати апостолів і упокоїти їх совість з огляду на тверді приписи Мойсея, Христос дав їм новий — *ad hoc* — доказ, що „Син Чоловічий іде, як постановлено“ (Лук. 22, 22). „І післав двох зі своїх учеників і сказав їм: Ідіть у місто (Єру-

салим) і зустріне вас чоловік, що нестиме збан води; за ним ідіть. І куди ввійде, скажіть господареві дому, що Учитель говорить: Де є світиця для мене, де я їв би Пасху з моїми учениками? А він вам покаже горницю велику, прибрану, готову; і там приготівть нам. І пішли його ученики і прийшли в місто і знайшли, як сказав їм, і приготували Пасху" (Марк. 14, 12—16; Лук. 22, 8—14).

То не Йоан таке придумав, але воно було постановлене в вічних божих скрижалях, про що всі євангелисти сповіщують нас, що 14. Нізана, в навечеріє Пасхи, коли Жиди їли символічне пасхальне ягня, Христос уже був „заколоне ягня“ — для нашого спасення. І Тайна Вечеря, „Христос — заколоне ягня в безкровному виді“, вже була установлена.

Навіть той поспіх, що його приписав Мойсей при споживанню Пасхальної Вечері, мав своє символічне значіння: Христос поспішився з своєю останньою Пасхальною Вечерею, бо вже не мав часу чекати до навечерія Пасхи.

Цитований Kirchenlexikon бере се грецькій Церкві за „догматичний пересуд“, що вона саме так розуміє отсю справу, як ми її виложили.

„Die griechische Kirche wurde durch das dogmatische Vorurteil, dass Jesus als unser Pascha am 14. Nisan habe leiden und sterben müssen ...in die entgegengesetzte Observanz gleichsam hineingedrängt; denn hatte Christus sein Pascha antizipiert d. i. nur ein *πάσχα μνημονευτικόν* gefeiert, dann geschah die Einsetzung mit Gesäuertem“.*)

Однак се в дійсности виходить на похвалу грецькій Церкві, що вона має таку свідомість у тій справі. Видно, що грецька Церква мала найбільше зносин з апостолами й апостольськими Отцями (про що й історія свідчить), і мала нагоду красше, як інші Церкви, від них розвідатися про те, тай заховала отсю свою свідомість (постійну традицію).

* * *

З квестією про день Тайної Вечері сполучена квестія про безквасний або квасний хліб для Літургії.

Якби Христос був їв останню свою Пасхальну Вечерю 14. Нізана, як се приймає більшість західних авторів, то —

*) I. Bd. стр. 46. під словом „Abendmahlsfeier“.

абстрагуючи від інших свідоцтв — було би майже певне, що для Пресв. Евхаристії Христос ужив маці (жид. *massoth*) — безквасного хліба. Після приписів Мойсея саме від того часу не вільно було не тільки їсти заквашеного хліба, але навіть передержувати його в домі. А що Христос в дійсності їв Пасхальну Вечерю 13. Нізана, коли опрісноки ще не обов'язували і в хаті міг бути заквашений хліб, то а рїогі годі перехилитися в якунебудь з двох сторін: чи для Евхаристії ужив Христос квасного, чи безквасного хліба? Христос міг поступити, як хотів, як йому випадало ліпше після його божеських інтенцій, бож він „Господь і суботи“, і стояв понад приписами Мойсея, що зазначив також прискоренням своєї останньої Пасхальної Вечері.

Слід отже зважати на се, що кажуть євангелисти, й не накручувати їх слова, але брати його так, як воно написане. А всі три євангелисти, котрі описують установаження Пресв. Евхаристії, кажуть, що Христос взяв *ἄρτος* (Мат. 26, 26; Марк. 14, 22; Лук. 22, 19), а не *ἄζυμος*. Так само про се каже й Ап. Павло (I. Кор. 11, 24). *ἄρτος*, по жидівськи *lehem*, означає звичайний, заквашений хліб. Треба пам'ятати, що се говорять Жиди, для котрих безквасний хліб від квасного різнився так, як смерть від життя, бо Мойсей загрозив смертю за спожиття квасного хліба в часі опрісноків. Отже вони не могли, навіть якщо абстрагувати від інспірації, не зважати на те, що кажуть. А коли всі чотири однаково кажуть, тоді не може бути сумніву, що Христос ужив квасного хліба до Пресв. Евхаристії. З Євангелій виходить, що Христос установив Тайну Вечерю під кінець Пасхальної Вечері. Можливо отже, що на Пасхальній Вечері їли апостоли мацу, як се Мойсей приписав, а для Тайної Вечері казав собі Христос подати звичайний хліб — для більшого вирізнення. А могло бути й так, що за для прискорення Пасхальної Вечері апостоли не мали часу постаратися за мацу, й Христос казав їм подати звичайний хліб. Євангелисти кажуть, що Христос взяв *ἄρτος*, *lehem*, отже треба їм вірити — бо вони свідомі того, що кажуть, і з цілою певністю мусіли мати достаточну рацію, чому так кажуть.

Правда, є й таке одно місце в Євангелію, де безумовно треба прийняти, що се була маца, а євангелист називає її хлі-

бом: „І сталося, як сидів (Христос) з ними за столом, взяв хліб і благословив і переломив і дав їм. І отворились їм очі і пізнали його“ (Лук. 24, 30). Се було в Емаусі, в тиждні опрісноків, коли в хаті не вільно було жидам передержувати заквашеного хліба. Як се пояснити? Хиба тільки так, що євангелист мав у свідомості, що Христос на Тайній Вечері ужив хліба, а не маці, а що подія в Емаусі нагадувала подію з Тайної Вечері, тому євангелист і тут ужив слова „хліб“, хоч се була маца.

Якщо зібрати всі можливі рації pro і contra, то одно логічне заключення стоїть понад усяким сумнівом: *ἄρτος*, звичайний, заквашений хліб, є позитивно признаний Євангелієм як матерія до Пресв. Евхаристії; одначе *ἄζυμος*, безквасний хліб, не є позитивно виключений. Тому, що всі євангелисти проти всякого сподівання, замість *ἄζυμος*, кажуть *ἄρτος*, то безумовно треба признати, що їх слово, навіть якби й не було річево правдиве, є формально правдиве, зн. вповні доцільне. Якби навіть припустити, що Христос для Пресв. Евхаристії ужив маці, то апостоли могли його або вже на Тайній Вечері або по воскресенню запитати: чи для Пресв. Евхаристії безумовно треба маці? Якщоб Христос був відповів, що так, тоді — очевидно — євангелисти назвали би евхаристійний хліб *ἄζυμος*, і ціла Христова Церква від самих початків уживала би в Літургії тільки безквасного хліба. Але якщо Христос відповів, що може бути хліб взагалі, тоді євангелисти вповні доцільно назвали евхаристійний хліб *ἄρτος*, хочби на Тайній Вечері й була ужита маца. Щонайменше таку рацію мусіли мати євангелисти, коли проти всякого сподівання однозгідно кажуть *ἄρτος* замість *ἄζυμος*.

*

*

*

За звичайним, заквашеним хлібом, промовляють і теологічні рації.

1) Старозавітна релігія від часів Мойсея мала повно своєрідних елементів, невідомих або бодай непрактикованих у інших народів. Се було доцільне, бож се була релігія, призначена для одного (жидівського) народу. А такі возрідні елементи клали тим більшу стіну між жидівським народом і поганськими народами, і хоронили його перед змі-

шанням з поганськими народами. Христова релігія світова. Тому Христос доцільно не перебрав до своєї релігії ні одного з жидівських своєрідних елементів, бо такі елементи обтяжували би тільки християнську віру. Отже було вповні доцільне, щоби й маца, безквасного хліба, Христос не вносив у свою релігію, бо маца (ще й нині) належить до типових жидівських релігійних елементів. Закон Мойсея про мучні жертви каже так: „А якщо ти хочеш принести жертву їди з того, що спечене в печі, так має се бути з білої (пшеничної) муки, а саме прісні коржі оливою скроплені (замішані) та прісні ладки, помазані оливою“ (Лев. 2, 4).

Євангелисти мусіли мати в свідомості сей закон. Якщо отже кажуть, що Христос на Тайній Вечері взяв *ἄρτος*, так се їх явний протест проти того закону Мойсея. Ніяке инакше ясовання тут не може остатися.

Авжеж мусіли бути євангелисти свідомі й того, що вони внесли би сей закон Мойсея в Новий Завіт, якби сказали, що Христос до Пресв. Евхаристії взяв *ἄζυμος*. Отся їх обережність була така чутка, що Лука (24, 30), описуючи подію в Емаусі, доцільно оминув слово *ἄζυμος*.

2) Заквашене тісто Христос ставить (Мат. 13, 33; Лук. 13, 21) як образ для божого царства. Отже сам Христос свідчить, що заквашений хліб є гідним символом царства божого, значить: і самого Христа. А для безквасного хліба нема в Євангелію такої аналогії.

3) Безквасний хліб, маца, се „вбогий хліб“, „хліб нужди“, (як його називає Талмуд). У Старому Завіті він дуже добре символізував єгипетську неволю таї поспішний вихід вибраного народу з Єгипту. Зрештою можна се й так розуміти, що прісні старозавітні жертви були символом цілого Старого Завіта, який мав доповнити Христос своїм „квасом“.

Але чи такий „вбогий хліб“, „хліб нужди“ має бути жертвою Нового Завіта? Ажте для жертви приноситься те, що найкрасше, що найліпше, що символізує й заступає всі дари, які нам Бог дав і дає. Чи безквасний, вбогий хліб є вимовним символом Христа, в котрому є „вся повнота божества тілесно“ (Колос. 2, 9)?

Правда, безквасний хліб може символізувати вбитого, проколеного Христа, алеж се символізує й заквашений хліб тим, що вирізується агня, а агня ломиться.

4) Практика уживання звичайного, заквашенного хліба для Евхаристії має за собою куди старші історичні свідчення, як противна практика. Для вживання безквасного хліба в Літургії на Заході маємо позитивні дані щойно з VIII. і IX. ст. „Anderweitige Zeugnisse vom allgemeinen Gebrauche (опрісноків у Літургії на Заході) finden sich allerdings erst seit dem achten Jahrhundert vor“ — каже згаданий уже католицький Kirchenlexikon. *) Щойно Керулярій (в XI. ст.) ставив західній Церкві закид, що вона ввела до Літургії безквасний хліб. Фотій (у IX. ст.) ще не ставив такого закиду, отже на Заході ще не міг бути загальний звичай уживати до Літургії безквасного хліба, бо Фотій з певністю був би й се підніс.

На всякий випадок не є мудрі пояснення, які дає згаданий Kirchenlexikon. „Die Worte Jesu: „Sehnlichst habe ich verlangt, dieses Pascha mit euch zu essen“, lassen über die Tatsache des Gebrauches ungesäuerter Brode beim letzten Abendmahle keinen Zweifel“. **) В дійсности отсі Христові слова ставлять під сумнів думку про безквасний хліб на Тайній Вечері, бо ними, як ми бачили, Христос оправдувався перед апостолами, що переложив Пасхальну Вечерю на день 13. Нізана, а в тім дні опрісноки ще не обов'язували. „Пасха“, як уже сказано, означає пасхальне ягня, а не опрісноки. Отже з самого того слова не можна висновувати, що до Тайної Вечері Христос ужив маці — тим більше, що євангелісти виразно й проти всякого сподівання кажуть ἄσπτος.

„Wir werden daher von konservativen Kirchen des Abendlandes, Rom an der Spitze, nicht anders erwarten, als das sie die Eucharistie in ungesäuerten Broden feierten, wenn auch direkte Zeugnisse dafür aus den ersten Jahrhunderten ganz fehlen sollten, weil man sich, nach dem Vorgange der Evangelien selbst, nur des allgemeinen Ausdruckes „Brod“ bediente“. ***) Поперше: Рим у тих віках (IV—IX) зовсім не

*) О. с. I. Bd. стр. 46.

**) Стр. 44.

***) Стр. 45.

був консервативний, але власне переходив велику обрядову еволюцію, змінюючи свій первісний геленістичний обряд на „римський“ (усунув геленістичну мову з Літургії, кілька разів переробляв свою Літургію і т. ин.). Подруге: в найстарших західних пам'ятниках говориться про „хліб“, який приношено для Евхаристії, отже слово „хліб“ треба так розуміти, як воно написано, — тим більше, що подекуди сей хліб виразно називається „*fermentum*“ (заквашений хліб). *) Нині ніхто не скаже, що в римській Літургії уживається „хліба“ для Евхаристії, але „оплатків“ (від *oblatio*), бо те, що спеціально, домагається свого слова.

Ми зовсім не маємо на цілі осуджувати латинської практики щодо безквасного хліба, тільки хочемо висвітлити всесторонню основаність практики нашої східної Церкви. Авжеж не є се для східних ані свідомством знання справи, ані свідомством гідного продовжування свідомости (постійної традиції) східної Церкви, коли вони так пишуть, як се читаємо в „*Flosculus veritatis de ecclesiarum unione ex variis orientalis ecclesiae libris studio R. R. P. P. Ordinis S. Basilii Magni Balafalvensium*“ (Romae MDCCCLXII, стр. 21): „*Proinde nec in illo Caenaculo inventus est fermentatus panis, nec Christus Dominus cum suis discipulis tunc fermentatum comedit; igitur azymum panem invenit, illoque utens sacramentum hoc instituit*“.

Але якби се була така наглядна й безумовна правда, як тут подається, тоді звичай нашої Церкви був би тільки *secundarius*, що повстав, як каже цитований *Kirchenlexikon*, наслідком „догматичного пересуду“ старинної грецької Церкви.

А належно зясовані євангельські тексти й традиція кажуть зовсім инакше.

*) Так у „*Liber pontificalis*“ в життєписах пап Мельхіяда й Сирія (в IV. ст.) і в одному листі Інокентія (в V. ст.).

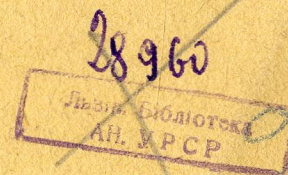
0.96 к.

Р
Л
2898
1986

О. Др. Г. КОСТЕЛЬНИК
О. В. Д. САДОВСЬКИЙ

День Майної Вечері

Нове пояснення

Л Б В І В — 1928

ВІДБИТКА з „НИВИ“